

LIRIK SUBYEKTNING FOJIAVIY TAJRIBASINI BADIYILASHTIRISHDA TRAGIK OBRAZNING ESTETIK VAZIFALARI

Abdusalomova Durdonaxon Valilullo qizi

ADU tayanch doktoranti

Abstract

This article analyzes the aesthetic function of the tragic hero image in representing the tragic experience of the lyric subject in contemporary Uzbek women's poetry. The lyrical "I" often expresses personal experiences not directly, but through the image of historical, mythological, or national tragic heroes, thereby objectivizing them. The study is based on M.M. Bakhtin's concepts of "hidden dialogue" and polyphony, Yu.M. Lotman's theory of "cultural memory," G.N. Pospelov's views on tragic conflict, and S. Freud's psychoanalytic concept of "identification." The analysis focuses on Zebo Mirzo's poems "On the Steps of Shohi Zinda" and "Conversation with Kumush", as well as Nodira Ofoq's "On behalf of Zinaida Gippius". It demonstrates how the poets' personal experiences are universalized through cultural memory and the images of historical tragic heroes. This process manifests as tragic identification, which functions as an aesthetic device elevating the poets' subjective sufferings into the realm of collective female destiny.

The article also highlights the mythological, historical, national, and cultural sources of the tragic hero image, its role in strengthening the dramatic power of lyrical poetry, and its function in creating aesthetic distance, allowing the poet to convey sufferings with greater artistic intensity.

Keywords: tragedy, lyric subject, tragic hero, identification, women's poetry, cultural memory.

Аннотация

В данной статье рассматриваются эстетические функции образа трагического героя при выражении трагического опыта лирического субъекта в современной узбекской женской поэзии. Лирическое «я» зачастую передаёт свои переживания не напрямую, а посредством образов исторических, мифологических или национальных трагических героев, тем самым объективируя их. Методологическую основу исследования составляют концепция «скрытого диалога» и теория полифонии М.М. Бахтина, теория «культурной памяти» Ю.М. Лотмана, взгляды Г.Н. Пospelова о трагическом конфликте, а также психоаналитическое понятие «идентификации» З. Фрейда. В анализ включены стихотворения Зебо Мирзо «На ступенях Шахи-Зинда» и «Беседа с Кумуш», а также произведение Нодир-и Офок «От имени Зинаиды Гиппиус». Показано, что личные переживания поэтесс универсализируются через культурную память и образы исторических трагических героев. Этот процесс проявляется как трагическая идентификация, выступающая в качестве эстетического средства, поднимающего субъективные страдания поэтов на уровень коллективной женской судьбы.

Особое внимание уделено мифологическим, историческим, национальным и культурным источникам трагического образа, его роли в усилении драматического потенциала лирики и создании эстетической дистанции, позволяющей выразить страдания с большей художественной силой.

Ключевые слова: трагическое, лирический субъект, трагический герой, идентификация, женская поэзия, культурная память

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy o'zbek ayol she'riyatida lirik subyektning fojiaiy tajribasini ifodalashda tragik qahramon obrazining badiiy funksiyasi tahlil qilinadi. Lirik "men" ko'pincha o'z kechinmalarini bevosita emas, balki tarixiy, mifologik yoki milliy fojiaiy qahramon obrazi orqali obyektivlashtiradi. Tadqiqotda M.M.Baxtinning "yashirin dialog" va ko'p ovozlilik nazariyalari, Yu.M.Lotmanning "madaniy xotira" konsepsiyasi, G.N.Pospelovning tragik konflikt haqidagi qarashlari hamda Z.Freydning psixanalitik "identifikatsiya" tushunchasi asosiy metodologik tayanch bo'lib xizmat qiladi. Analiz jarayonida Zebo Mirzoning "Shohi Zinda zinalarida" va "Kumush bilan suhbat" she'rlari, shuningdek, Nodira Ofoqning "Zinaida Gippius tilidan" she'ri tahlil qilinib, unda shoirlarning shaxsiy kechinmalari madaniy xotira va tarixiy fojiaiy qahramonlar obrazi orqali universallashtirilgani ko'rsatiladi. Ushbu jarayon tragik identifikatsiya sifatida namoyon bo'lib, u shoirlarning subyektiv iztiroblarini umumiy ayol taqdiriga ko'taruvchi estetik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Maqolada shuningdek, tragik qahramon obrazining mifologik, tarixiy, milliy va madaniy manbalardan olinishi, uning lirikaning dramatik kuchini oshirishi hamda shoirga estetik masofa yaratib, iztiroblarni kuchliroq badiiy ta'sir bilan ifodalash imkonini berishi alohida yoritilgan.

Kalit so'zlar: fojiaiylik, lirik subyekt, tragik qahramon, identifikatsiya, ayol she'riyati, madaniy xotira.

Kirish

Bugungi zamonaviy adabiy jarayonlarda fojiaviylik kategoriyasi nafaqat dramatik janr, balki lirik she'riyatda ham chuqur estetik hodisa sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, o'zbek ayol shoirlarining ijodida lirik subyektning ichki ruhiy iztiroblari, shaxsiy dard va fojiaviy kechinmalari bevosita "men" orqali emas, balki tragik qahramon obrazlari vositasida ifodalanayotgani kuzatiladi. Bu jarayon adabiyotshunoslikda tragik identifikatsiya deb ataladi, ya'ni shoir o'z kechinmalarini tarixiy, mifologik yoki milliy fojiaviy qahramon obrazi orqali badiiylashtiradi.

Mazkur hodisa lirik subyekt uchun ikki tomonlama estetik vazifani bajaradi: birinchidan, shaxsiy iztiroblarni obyektivlashtirib, o'quvchi uchun yanada ta'sirchan shaklda yetkazadi; ikkinchidan, individual dardni umumiy insoniy, madaniy va tarixiy xotira darajasiga ko'taradi. Shu jihatdan, Zebo Mirzo, Halima Ahmad va Nodira Ofoq kabi shoirlar ijodida tragik qahramon obrazining qo'llanilishi lirikani dramaturgik qatlam bilan boyitadi, o'quvchini katarsisga olib keladi va ko'p ovozlilikni yuzaga chiqaradi. Nazariy asos sifatida M.M.Baxtinning "yashirin dialog" konsepsiyasi, Yu.M.Lotmanning madaniyat va xotira haqidagi qarashlari, G.N.Pospelovning tragik konflikt nazariyasi hamda Z. Freydning "identifikatsiya" psixoanalitik talqini tahlil uchun metodologik poydevor vazifasini bajaradi. Ushbu yondashuvlar shoirlarning poetik niqobdan foydalanish usulini, tragik qahramon timsollari orqali shaxsiy fojiaviy tajribani universallashtirish jarayonini ilmiy izohlash imkonini beradi. Shu tariqa, maqolada zamonaviy o'zbek ayol she'riyatida lirik subyektning fojiaviy tajribasini badiiylashtirishda tragik obrazning estetik vazifalari keng ko'lamda tahlil qilinadi. Misol sifatida Zebo Mirzoning "Shohi Zinda zinalarida" va "Kumush bilan suhbat", shuningdek, Nodira Ofoqning "Zinaida Gippius tilidan" she'rlari asosida poetik jarayonlarning badiiy, estetik va psixologik xususiyatlari ochib beriladi.

Metodologiya

Lirik subyektning fojiaiy tajribasini ifodalashda tragik obraz adabiyot nazariyasida turli paradigmalarda talqin qilingan bo'lsa-da, ularning barchasi shaxsiy kechinmani universal fojiaiylik darajasiga olib chiqish g'oyasida tutashadi. Aristotel tragediyaning asosiy vazifasini "qo'rquv va achinish orqali katarsis hosil qilish" sifatida izohlagan bo'lsa, keyingi davrlarda bu qarash lirikaga ham tatbiq qilindi: shoirning ichki iztiroblari tragik qahramon obrazi vositasida estetik kechinmaga aylanadi. Shunga yaqin tarzda M.M.Baxtin lirikaning monolog emas, balki ichki dialog sifatida kechishini ta'kidlab, lirik "men"ning boshqa obraz ortida yashirin dialog olib borishini ko'rsatadi¹. Demak, tragik qahramon obrazi shoirning ichki muloqotini tashqi estetik shaklga aylantiradi.

Lotman nazariyasi bu jarayonni madaniy xotira bilan bog'laydi: shoir tragik qahramonni tanlar ekan, o'z kechinmasini tarix va madaniyat qatlamlariga ulaydi, shaxsiy dard umuminsoniy fojiaga ko'tariladi. Yu.M.Lotman esa poetik niqob hodisasini "madaniy kodlarni ko'chirish va qayta talqin qilish mexanizmi"² sifatida talqin qilib, bunday identifikatsiyani madaniy xotira va intertekstual jarayonlarning bir qismi sifatida ko'radi. Uning ta'kidlashicha, "Madaniyat — bu xotira. Shu bois u doimo tarix bilan uzviy bog'liq bo'lib, inson, jamiyat va butun insoniyatning axloqiy, intellektual hamda ma'naviy hayotining uzluksizligini nazarda tutadi. Madaniyatning o'tgan davr holatlari uning kelajagiga doimiy ravishda o'z bo'laklarini, matnlarni, fragmentlarni, alohida nom va yodgorliklarni olib keladi. Har bir bunday element o'zining ma'lum hajmdagi "xotira"siga ega bo'lib, u

¹ Bu haqida qarang: 1) Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского / М.М.Бахтин. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Сов. писатель, 1963. — 364 с. 2)Бахтин М.М. Собр. соч. — М.: Русские словари, 1996. — Т.5: Работы 1940-1960 гг. — С.159-206.Комментарии - с. 535-555.

² Bu haqida qarang: Лотман, Ю. М. Беседы о русской культуре. — СПб.: Искусство, 1994. — 368 с. — С. 198–201.

kiritilgan har bir kontekst bu xotiraning ma'lum bir darajadagi chuqurligini aktual holga keltiradi"³. Demak, shoir o'z kechinmasini o'tmishdagi fojiaiy qahramon orqali ifodalarkan, u shaxsiy dardini madaniy xotira kontekstida umuminsoniy mazmunga ko'taradi. Bu fikrni G. N. Pospelovning obyektiv va subyektiv konflikt haqidagi qarashlari yanada boyitadi. Unga ko'ra, fojiaiylik tashqi ijtimoiy ziddiyat va ichki ruhiy iztirob o'rtasida yuzaga keladi; lirik she'riyatda esa bu ikki qatlam aynan tragik qahramon obrazi orqali uyg'unlashadi⁴.

Freydning psixoanalitik yondashuvi badiiy jarayonning ichki mexanizmini yoritadi: identifikatsiya jarayonida shoir boshqa qahramon bilan hissiy birlashuvga erishadi, o'zining iztirobini unga yuklaydi va shu orqali ruhiy yengillikka ega bo'ladi⁵. Tomas Mannning "san'atkor niqobi" haqidagi ta'kidi ham shu nuqtaga ulanadi, ijodkor ko'pincha o'z kechinmalarini bevosita emas, balki boshqa obraz niqobi orqali ifoda etadi.

Demak, Aristotelning katarsis haqidagi qarashi, Baxtinning dialogizm konsepsiyasi, Lotmanning madaniyat-xotira yondashuvi, Pospelovning konflikt nazariyasi va Freydning psixoanalitik tushuntirishlari bir-birini to'ldirib, umumiy xulosaga olib keladi: tragik obraz lirik subyektga o'z shaxsiy fojiaiy kechinmalarini badiiy masofa bilan obyektivlashtirish, uni tarixiy va madaniy kontekstga bog'lash, hamda o'quvchida estetik va ruhiy hamdardlik uyg'otish imkonini beradi.

³ Лотман, Ю. М. Семиосфера. — Санкт-Петербург: Искусство-СПб, 1992. — 704 с. — С. 272.

⁴ Пospelов, Г. Н. Теория литературы. — М.: Высшая школа, 1988. — 327 с. — С. 145.

⁵ Freud, S. Group Psychology and the Analysis of the Ego. — London: Hogarth Press, 1922. — 134 p. — P. 30–31. URL: <https://www.michaelalanbecker.com/blog/freud-group-psychology-and-the-analysis-of-the-ego-chapters-vii-conclusion#:~:text=and%20mediated%20%28i.e.%20%E2%80%9Clove%E2%80%9D%29%20object,46>

Tahlil

Zebo Mirzo she'riyatida tragik qahramon obrazining estetik vazifalari yorqin ko'rinadi. Xususan, uning **“Shohi Zinda zinalarida...”** she'rida lirik subyekt tarixiy siymo – Bibixonim obrazi bilan ruhiy identifikatsiyaga kiradi:

“Shohi Zinda zinalaridan
Balki siz ham o'tgansiz, Bibim.
Sukutning tor hujralarida
Men sizni bir ko'rmoqchi edim...”

Bu satrlarda lirik “men” tarixiy-madaniy xotira bilan bog'lanib, o'z iztirobini universal darajaga ko'taradi. Pospelov ta'kidlaganidek, **subyektiv tragik konflikt** (shaxsiy iztirob) tashqi tarixiy fojia bilan tutashganida kuchli estetik effekt paydo bo'ladi. Shoir o'z dardini Bibixonim qismati bilan solishtirib, uni estetiklashtiradi. She'rning eng dramatik nuqtasida lirik qahramon o'zini Bibixonimni zaharlagan Shodi Mulk bilan qiyoslaydi:

“Gunohkorman, sizni zaharlab
Baxtli bo'lgan Shodi Mulk kabi!”

Bu satrlar Freydning **identifikatsiya nazariyasini** eslatadi: shaxs boshqa bir obraz sifatlarini o'z “ego”siga singdiradi. Zebo Mirzo bu identifikatsiyani ramziy ma'noda ishlatib, shaxsiy vijdon azobini tarixiy fojia bilan uyg'unlashtiradi. Yakunda esa shoir ayol taqdirini **“ko'rinmas qafas”** timsolida umumlashtiradi:

“Bilki, Dunyo – ko'rinmas qafas!
Bunda og'u yutganlar emas,
Bunda og'u tutganlar ko'proq!..”

Bu falsafiy yakun fojiaviylikning ijtimoiy ildizlarini ochib beradi: jamiyatdagi zulm va tengsizlik ayolning ruhiy iztiroblarini kuchaytiruvchi omil sifatida talqin etiladi.

Zebo Mirzo boshqa she'rlarida ham bunday uslubni davom ettiradi. Masalan, **“Kumush bilan suhbat”** she'rida shoira Abdulla Qodiriyning **“O'tkan kunlar”** romanidagi Kumush obrazi bilan poetik dialog yaratadi:

“O'tayotib Marg'ilon ko'chasidan
Sizni ko'rdim yuragim darchasidan...”

Bu yerda shoira milliy fojiaviy obraz (Kumush) orqali o'z dardini ifodalaydi. Kumushning muhabbati va majburiy ayrilig'i zamonaviy ayol ruhiyati bilan bog'lanadi. Natijada, **milliy tarixiy kechinmalar bilan shaxsiy iztiroblar uyg'unlashadi.**

Nodira Ofoq esa tragik identifikatsiyani eksperimental usulda qo'llaydi. Uning **“Zinaida Gippius tilidan”** she'rida lirik subyekt rus shoirasi Gippiusning poetik niqobi ortiga yashirinadi:

“Unut meni, ey dunyo, unut,
Xotirangga yuk bo'lar ismim.
Men – basharning chekkasiga tushgan
Xavotirning ulkan bir qismi.”

Bu satrlarda lirik “men” begonalashuvni, ekzistensial iztirobni ifodalaydi. Shoira o'z dardini Gippius obrazi orqali **umumbashariy tashvish** darajasiga ko'taradi. She'rning ikkinchi bo'limi ekspressionistik obrazlar bilan to'ldirilgan:

“Bir-biriga ayqashib yotgan
Ilonlar zo‘r berib vishillar.
Og‘u to‘la kosaday tishlar...”

Bu tasvirlar Nodira Ofoqning uslubiy xususiyatini ochadi: u ichki iztirobni moddiylashtirib, o‘quvchini ham hissiy, ham jismoniy darajada larzaga soladi. Ekspressionistik kontrastlar – go‘zallik va nafrat, hayot va o‘lim – fojiaiviylikni kuchaytiradi. She‘r yakunida esa kutilmagan yorug‘lik timsoli paydo bo‘ladi:

“Isingil, deb qondan qizilroq
Bir yutum may uzatadi ufq.”

Bu final she‘rning umumiy fojiaiviy-estetik strukturasida alohida dramatik vazifa bajaradi. Bir qarashda bu obraz umid va yashashga tashnalik timsoli bo‘lib ko‘rinadi. “May” metaforasi hayotning o‘zi, ruhiy isinish va kuchga qaytish ramzi sifatida talqin etiladi. Shu tariqa, zulmat va iztirob manzaralaridan so‘ng kutilmagan yorug‘lik uchquni paydo bo‘ladi. Ammo Zinaida Gippiusning biografik konteksti nazarda tutilganda, bu obrazning ikkinchi qatlamli ma‘nosi ham ochiladi. Ma‘lumki, Gippius uzoq yillar davomida o‘pka kasalligi, nevroz va kuchli depressiya bilan kurashgan, uning xatlarida qon tuflash va nafas qisilishi kabi alomatlar qayd etilgan. Shu bois “qondan qizilroq may” timsoli shoiraning jismoniy iztiroblari, og‘riq va o‘lim soyasi bilan hamohang bo‘lib ketadi. Demak, bu final obrazida umid va o‘lim bir-birini inkor etmagan, balki yonma-yon turgan: bir tomonda hayotga tashnalik, boshqa tomonda esa kasallik va yo‘qotish belgisi. Bunday ikki qatlamlilik she‘rni ekzistensial fojiaiviylik darajasiga ko‘taradi: inson qanchalik iztirob va absurdlarga duch kelmasin, baribir oxirgi qultum umid uchun yashaydi.

Zamonaviy o‘zbek ayol she‘riyatida tragik obrazlarning manbalari va estetik funksiyalari turlicha talqin qilinadi. Zebo Mirzo ko‘proq milliy va tarixiy fojiaiviy

qahramonlarga murojaat etadi: masalan, Bibixonim yoki Kumush kabi timsollar orqali ayolning iztirobini milliy xotira va tarixiy haqiqat bilan bog'laydi. Bu obrazlar shoiraga shaxsiy kechinmalarni estetik masofa orqali ifodalash, ya'ni individual iztirobni umumxalq fojiaiy tajribasi darajasiga ko'tarish imkonini beradi. Nodira Ofoq esa o'z izlanishlarida xorijiy adabiyot vakillari timsollarini ijodiy eksperiment sifatida qo'llaydi. Uning "Zinaida Gippius tilidan" she'ri buni yorqin namoyon etadi: ekspressionistik obrazlar, grotesk timsollar va keskin dramatik ifodalar orqali u lirik subyektning fojiaiy ruhiy holatini kuchaytiradi.

Falsafiy qatlam nuqtayi nazaridan, Zebo Mirzo ijodida fojiaiylik ko'proq ijtimoiy tus oladi: ayolning erksizligi, zulmga mahkumlighi, jamiyatdagi tengsizlik kabi muammolar tragik obrazlar orqali yoritiladi. Nodira Ofoqda esa fojiaiylik ekzistensial mazmunga ega bo'lib, hayot va o'lim, umid va umidsizlik, erkinlik va majburiyat qarama-qarshiliklari lirik subyekt ruhiyatida dramatik kuchga ega bo'ladi. Shu tariqa, ikkala shoira ham turlicha manbalardan, tarixiy-milliy va ekzistensial-falsafiy qatlamlardan foydalanib, fojiaiylikni lirik subyektning individual kechinmalaridan umumiy ayol taqdiri darajasiga ko'taradilar.

Xulosa

Zamonaviy o'zbek ayollar she'riyatida lirik subyektning fojiaiy tajribasini ifodalashda **tragik qahramon obrazi** muhim badiiy vosita sifatida shakllanganini ko'ramiz. Zebo Mirzo va Nodira Ofoq ijodiy tajribasi buning yorqin namunasi. Tragik obraz shoiraga o'z shaxsiy iztirobini bevosita emas, balki poetik niqob orqali ifodalash imkonini beradi. Bu usul orqali shaxsiy dard umumiy insoniy fojiaga ko'tariladi, she'r esa ko'p qatlamli va chuqur dramatik tus oladi. Tragik qahramon obrazi lirik "men"ga o'z dardini boshqa ovozda, boshqa timsol orqali aytish imkonini beradi. Har ikkala shoira uchun tragik obraz "**badiiy ko'pri**": u shaxsiy

dardni o'quvchiga yetkazadi, shu bilan birga, tarix, madaniyat va umumbashariy fojiaviylik bilan bog'laydi. Natijada, zamonaviy o'zbek ayol she'riyati lirik ifodaning yangi qirralarini ochib beradi: shaxsiy iztirob universal ayol taqdiriga aylanadi, lirika esa chuqur falsafiy-estetik mazmun kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бахтин, М. М. Проблемы поэтики Достоевского. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Сов. писатель, 1963. – 364 с.
2. Бахтин, М. М. Собрание сочинений. – М.: Русские словари, 1996. – Т. 5: Работы 1940–1960 гг. – С. 159–206; Комментарии – С. 535–555.
3. Лотман, Ю. М. Беседы о русской культуре. – СПб.: Искусство, 1994. – 368 с. – С. 198–201.
4. Лотман, Ю. М. Семиосфера. – СПб.: Искусство-СПб, 1992. – 704 с.
5. Пospelов, Г. Н. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 1988. – 327с.
6. Freud, S. Group Psychology and the Analysis of the Ego. – London: Hogarth Press, 1922. – 134 p.